

ПАЛАЦОВИЙ САДОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС ЗА ПРОЕКТОМ АРХІТЕКТОРА П'ЄРА РІКО ДЕ ТІРРЕГАЙЛЯ У КРИСТИНОПОЛІ

*Старший науковий співробітник
Інститут народознавства НАНУ, Львів
vikitaras@yahoo.com
orcid: 0000-0002-9144-8331*

© Тарас В., 2019

<https://doi.org/10.23939/sa2019.02>.

На основі архівних документів проаналізовано ландшафтне та композиційно-планувальне, функціональне, семантичне вирішення садово-паркового закладення при палаці у м. Кристинополі за проектом архітектора П'єра Ріко де Тіррегайля.

Ключові слова: садово-парковий комплекс, бароко, м. Кристинопіль, П'єр Ріко де Тіррегайль.

Постановка проблеми

Дослідження садово-паркового комплексу при палаці Францішека Салезія Потоцького за проектом архітектора П'єра Ріко де Тіррегайля в м. Кристинополі (від 1951 р. – м. Червоноград) є вибірковими й неповними. Аналіз архівних матеріалів та наукових джерел дав можливість розкрити ландшафтно-планувальний уклад та композиційні принципи побудови садово-паркового комплексу в м. Кристинополі.

Мета статті

Комплексно проаналізувати ландшафтно-планувальний уклад, висвітлити плануально-композиційні та функціональні вирішення, які запропонував архітектор П'єр Ріко де Тіррегайль.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Палацовий комплекс київського воєводи Франциска Салезія Потоцького (1700–1772) у м. Кристинополі належить до найпрекрасніших резиденцій XVIII ст., розташованих на землях коронної Русі. Якщо окремі питання, що стосувалися споруд резиденції, авторства палацу, етапів його розвитку, досить докладно обговорювали в науковій (Świekowski, 1907–1912); (Czernecki, 1939); (Mańkowski, 1948); (Kowalczyk, 1988); (Aftanazy, 1995) і популярній літературі, то ландшафтно-планувальний уклад, функціональне вирішення та семантика садового закладення при палаці і звиринців за межами резиденції залишилися поза увагою дослідників. Лише Г. Цюлек (Ciołek, 1978), Л. Майдецький (Majdecki, 2008) згадують про сад у палаці в м. Кристинополі, зараховуючи його до мистецтва бароко, натомість дослідник Я. Богдановський (Bogdanowski, 2000) вважає, що садово-парковий комплекс виявляє ознаки класицизму.

Виклад основного матеріалу

Треба зауважити, що рід Потоцьких належить до найстаріших у Польщі, предком роду був Жирослав із Потока (бл. 1136 р.), прізвище утворилося від топоніма Поток (пол. Potok), яким іменувалося село біля міста Єнджеюва Свентокшиського воєводства (пол. Jędrzejów, Województwo świętokrzyskie). Від дітей його сина Олександра походять шляхетські роди Москожевських, Станіславських, Творовських, Боровських і Стословських. Якуб Потоцький із Потоку дав початок магнатській лінії роду (1481–1551), власне Потоцьким герба Пилява. Рід поділявся на три основні

гілки: найстарша “Залізна Пилява” (пол. “Żelazna Pilawa”), “Гетьманська лінія”, або “Срібна Пилява” (пол. “Linia hetmańska”/“Srebrna Pilawa”), “Лінія примасів”, або “Золота Пилява” (пол. “Linia Prymasowa”/“Złota Pilawa”). Гетьманська гілка, тобто гілка срібної Пиляви, була головною, її завжди вважали вищою, аніж примасівська. Представники роду Потоцьких, галицький підкоморій, осадник у Галичині Якуб Потоцький (бл. 1481–1551), полководець Анджей Потоцький († 1660), великий коронний гетьман Станіслав Потоцький “Ревер” (1579–1667) та інші представники родини були вславленими й відважними воїнами, воювали зі шведами, татарами, козаками, мали численні заслуги перед державою. Ця велика родина в проміжку часу від 1667 р. до 1831 р. дала Сейму Речі Посполитої тридцятьох сімох сенаторів.

Після того як королева Ядвіга у 1387 р. (1388) захопила Белзькі землі, поляки починають інтенсивно заселяти Руські землі. Мазовецький князь Земовит, якому король Ягайло віддав Белзьке князівство, щедро роздавав земельні володіння мазовецькій шляхті в обмін на військову службу, знищуючи українське боярство як суспільну верству. Серед цієї шляхти були й представники роду “Срібна Пилява” Потоцьких.

У травні 1685 р. підстолий коронний (1663), воєвода сєрадзький (1669), київський (1682 р.), краківський (1683) Фелікс Казімеж (Щенсний) Потоцький успадкував від свого батька Станіслава Потоцького “Ревера” (1579–1667) частку белзької землі.

Свою вірність Польській Короні він доводив мечем, воюючи під командуванням Стефана Чарнецького, Станіслава Єжи Себастьяна Любомирського (майбутнього тестя), Яна III Собеського, беручи участь в усіх важливих кампаніях, починаючи від Шведського потопу (1655–1660), московсько-польської війни (1654–1667), командуючи кавалерійським полком у переможній битві під Чудновим (1660), у переможній битві над кримськими татарами під Підгайцями (1698), під час взяття Хотина (1673), проти Османської імперії у Віденській битві під Парканами (1683). Фелікс Казімеж (Щенсний) Потоцький прославився не тільки тим, що був безстрашним та вправним воїном щодо ворогів, але жорстоким та безжалісним господарем, який брав активну участь у придушенні народного повстання в Сокальщині 1648 року.

Коронний гетьман Фелікс Потоцький провадив завзяту діяльність у польській політиці – у виборах короля Михайла Вишневецького (1669–1673), саме Потоцький підписав документи на коронацію Яна III Собеського. В останні роки життя короля Яна III часто гостював у нього в Жовкві, Вілянупі, Куликові (Przyboś, 1983). Близькість до короля викликала бажання в усьому наслідувати його, що, ймовірно, вплинуло на рішення заснувати нове місто із замком для своєї родини. Татарські набіги все ще залишаються загрозою, “Чорний шлях”, по якому вони здійснювали свої спустошуючі набіги, якраз проходив і через Белз та Сокаль, тому місце для закладення замка гетьман Фелікс Потоцький обирає, покладаючись на свій військовий досвід, зважаючи не тільки на прекрасні краєвиди обраної місцини, а й на її фортифікаційні можливості. Він закладає замок у дванадцяти кілометрах від Сокаля, серед важкодоступних, оточених мочарами територій, там, де зливаються річки Західний Буг та Солокія на землях поселення Новий Двір. Про поселення, яке було свідком заснування замка й міста навколо нього (того міста, яке згодом злилося з Новим Двором) відомо лише те, що вперше його назву згадано в 1613 р. у церковних хроніках сокальських оо. Бернардинів, де під цією датою зазначено, що власник невеликої укріпленої садиби, навколо якої розміщувалися сільські хати, Христофор Тимінський поховав свого сина Войцеха.

Після переселення гетьмана Фелікса Потоцького з родового маєтку матері Софії Калиновської у Тартакові в замок у новому місті, яке він назвав на честь своєї дружини Кристини Любомирської – Кристинополем, це місто починає швидко розбудовуватися довкола нього. Щоб отримати численні економічні привілеї для свого нового міста в 1692 р. гетьман звертається з проханням до короля Яна III Собеського надати Кристинополю магдебурзьке право, але, попри всі свої особисті заслуги та родинну впливовість, отримати його він не зміг. Власне цей рік історики вважають початком заснування Кристинополя. У 1695 р. гетьман закладає монастир оо. Бернардинів із дерев'яним костелом Зіслання св. Духа, для якого він із базиліки св. Климента в Римі

привіз частки мощів св. Климента. У 1701 р. син гетьмана Фелікса Потоцького белзький староста Юзеф (Йосип) Потоцький на місці згорілого костелу зводить новий кам'яний храм у бароковому стилі. У кам'яній крипті костелу в 1702 р. був похований гетьман Фелікс Потоцький, у 1723 р. – його син Юзеф Потоцький, пізніше – інші члени родини та деякі бернардини. Юзеф Потоцький був фундатором василіанського монастиря з церквою св. Миколи в м. Белзі.

На сьогодні не відомі рукописні чи графічні відомості щодо первинного вигляду кристинопільського замка, який заклав гетьман Фелікс Потоцький. Відсутні також дані про будь-які перебудови в замку, які зробив Юзеф Потоцький, окрім замовлення в 1705 р. у монастирі босих кармелітів у с. Черня (гміна Кшешовіце Краківського повіту Малопольського воєводства) двох чорних полірованих мармурових плит, вартістю 162 злотих (Patent No. 322, 323) Подібний опис теж є у Центральному державному історичному архіві у Києві. Зі зміною політичної ситуації кристинопільський замок, як і багато інших споруд цього типу, поступово втрачає своє оборонне значення, перетворюючись у звичайну магнатську резиденцію. На відміну від свого батька, Юзеф Потоцький не мав такого насиченого політичного та військового життя. У шлюбі з дочкою львівського старости, полковника Яна Цетнера Теофілою (?–1742) народжується двоє дітей, дочка Антоніна і син Франциск Салезій Потоцький, який прославив містечко Кристинопіль на всю Європу.

20 листопада 1720 р. Юзеф Потоцький відступає Белзьке староство своєму синові Франциску Салезію Потоцькому. Після смерті батька Франциск стає власником (дідичем) Кристинополя. Йому переходить родинний спадок, який охоплював значну частину країни, густо засіяну містами. Завдяки двом одруженням Франциск Салезій Потоцький стає найзаможнішим представником зі всієї родини Потоцьких та найбагатшим магнатом у Польщі. Перша його дружина Софія Жечицька (Rzeczycka), вдова за М. Цетнером, із якою він одружився у 1736 р. (пом. 1741 р., дітей не мали), залишила йому великий статок, друга дочка гетьмана Анна Ельжбета Потоцька з Підгаєць, із якою він одружився 1746 р., була спадкоємицею великого майна, відтак додала значні володіння, принісши в посаг сорок сіл та містечок, зокрема, вигаслого роду Лящів. Від свого стрийка белзького воєводи Станіслава Владислава Потоцького, який раптово помирає 1732 р., Франциск Салезій Потоцький перейняв маєтки в Тартакові, Умані, Браїлові, Торговиці, Демидівці, Могильові на Подолі, Тульчині, а також Грубешівське староство (Польща), так само він успадковує всі землі, які належали раніше вигаслому роду Струсів та Калиновських. Придане обох дружин та майно стрийка збільшили й так дуже великий статок, він складався з 70 міст та кількохсот сіл, у власності перебувало 400000 людей. Найбагатший магнат Речі Посполитої воєвода Потоцький мав більше влади, аніж король. Він як хотів, так і розпоряджався життям підданих. Без його участі не вирішувалась жодна справа – політична, судова, дипломатична чи релігійна.

Дружина Анна не поступалася пихою та владними амбіціями зарозумілому Франциску Салезію Потоцькому; маючи однакові життєві цінності, вони створили міцну родину, проживши разом 21 рік та народивши п'ятьох нащадків. Якщо у Франциска Салезія було власне військо, у яке входила піхота, артилерія та кавалерія, то Анна Ельжбета мала численних придворних дам із посеред найшляхетніших дівчат.

За життя Франциска Салезія Потоцького прозвали “малим королем на Русі”, але в плани воєводи входило отримання справжньої корони. До певного часу в цьому прагненні його гаряче підтримувала російська імператриця Анна Іванівна.

Місцем постійного перебування родини Франциска Салезія Потоцького був Кристинопіль, який тоді належав до “найбільших міст на Русі”. Амбітні плани Франциска Салезія Потоцького потребували гідної “майбутнього короля” резиденції. Здійснити ретельну реконструкцію родинного осередку йому допоміг французький військовий інженер, архітектор П'єр Ріко де Тіррегайль (Pierre Ricaud de Tirregaille), який розробив проект палацу й саду та наглядав за будівництвом упродовж шести років із 1756 до 1762 р. У 1756 р. цей архітектор переїжджає зі своєю сім'єю з Варшави до Львова. Обставини, за яких він з'явився при дворі київського воєводи, не цілком зрозумілі, але його першим великим замовленням стає резиденційний комплекс у Кристинополі.

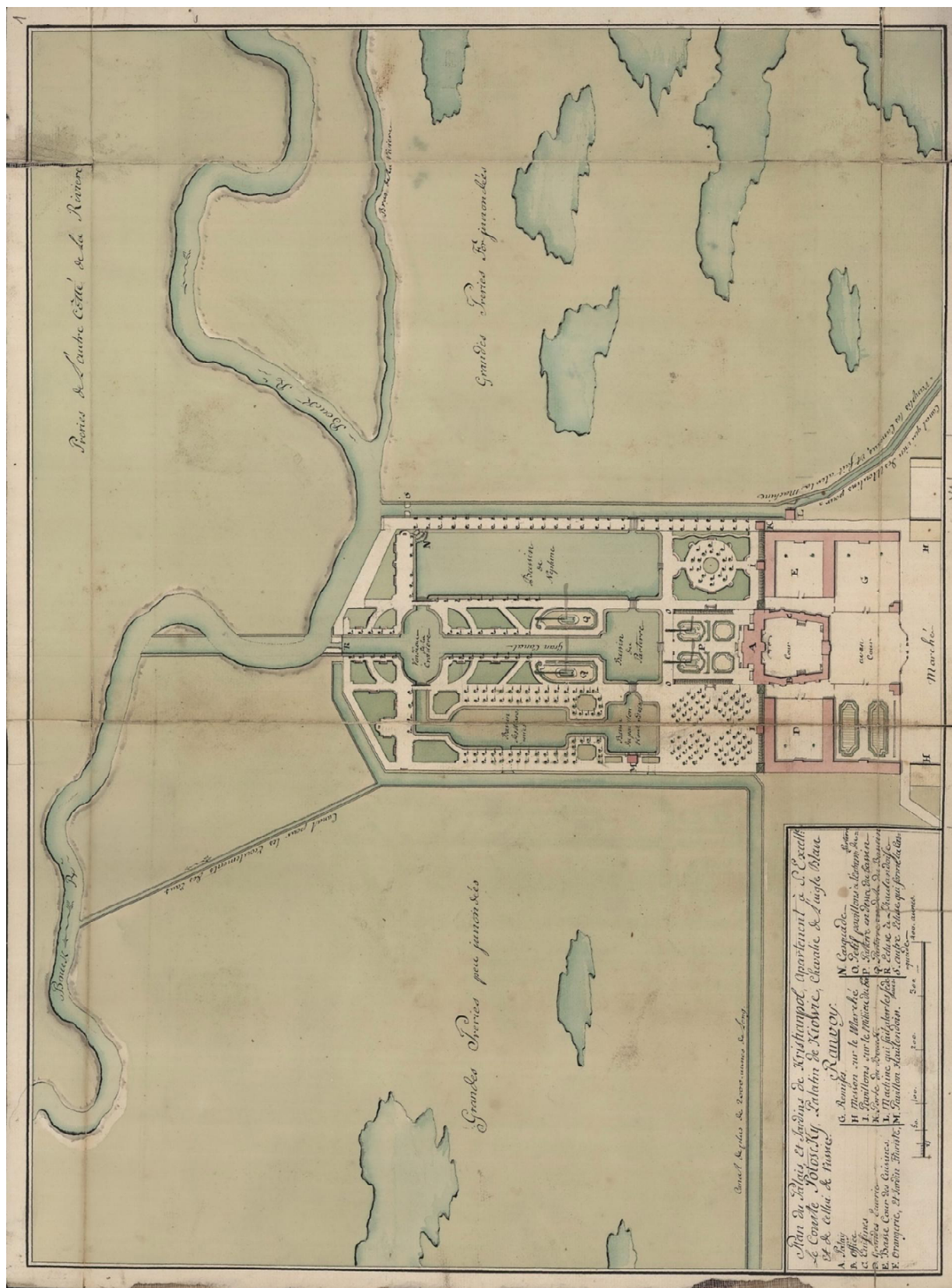

Рис. 1. Генеральний план резиденції у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S.1

Дослідники Е. Свейковський, Я. Чернецький, Т. Маньковський, Р. Афтаназі датою початку робіт із будівництва кристинопільського палацу вважають 1756 р. (Świeykowski, 1907–1912); (Czernecki, 1939); (Mańkowski, 1948); (Aftanazy, 1995). Проте Є. Ковальчик і П. Вутроба сходяться на іншій даті – близько 1757 р. (Kowalczyk, 1988); (Wątroba, 2000). Дослідник Є. Ковальчик припускає, що власне сад було завершено в 1757 р. (Kowalczyk, 1988); (Wątroba, 2000). Однак достеменно не відомо, чи були плани П'єра Ріко де Тірпегайля взагалі до кінця реалізовані. У реєстрі будівельних матеріалів за 1775 р. зазначено, що син Станіслав Щенський очолював якісь роботи з використанням великої кількості цегли (понад 104 тис.), вапна і дерева (Центральний державний історичний архів у Києві), що може свідчити про те, що палац ще не був завершений або що його перебудовували чи розширювали.

Проект кристинопільської резиденції, який розробив П'єр Ріко де Тірпегайль і який зберігається в національному архіві міста Краків у колекції “29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic, Sign. 3137”, складається з виконаних тушшю та розфарбованих аквареллю генерального плану палацу зі садом, плану житлової частини палацу, фасаду зі сторони в'їзних воріт, фасаду сторони двору, фасаду офісної частини зі сторони дитинця, фасаду зі сторони саду, перерізу житлової частини палацу по головній осі через вестибюль та італійський салон (танцювальна зала), плану й фасаду садового купального павільйону (голландський), плану й фасаду павільйону задоволень люстхаусу, плану й фасаду палацу в с. Переспа та незавершеного плану парку Гайчин (Archiwum Narodowe).

Кристинопільський палацовий комплекс повторює тип багатьох барокових резиденцій, які лежать на одній із композиційних осей міста в східно-західному напрямку, формуючи з ним єдине ціле (Świeykowski, 1907–1912); (Aftanazy, 1995). Комплекс палацових споруд постає як витягнутий у північно-південному напрямку прямокутник, який умовно розподілено на дві частини. Перший безпосередньо прилягає до ринкової площі міста та складається з трьох відокремлених дворів (рис. 1). Посередині — передній двір “avant cour”, у який заїжджали карети з площі ринку, ліворуч – квітковий сад “Et Jardin Fluriste” з будівлею оранжереї (рис. 1 (F)), праворуч – сховище та возівня (рис. 1 (G)).

Далі по центру містився основний корпус резиденції, розпланований навколо симетричного чотирикутника з трохи зігнутими бічними сторонами, у центральній частині якого утворювалось замкнуте подвір'я “cour d'honneur”. Основна споруда резиденції складалася з брамного корпусу, від якого з двох сторін відходили бічні крила (рис. 1 (B, C)), які з'єднувалися з головним корпусом палацу (рис. 1 (A)).

Кожна бічна сторона основної споруди резиденції мала своє функціональне призначення. Брамний корпус із масивною півциркульною вежею оздоблювали рослинний декор та герб Потоцьких (рис. 2, 3). У його лівій частині знаходились канцелярія, кабінет та покої придворного маршалка, праворуч містилась охорона та гвардія Потоцького й алхімічна лабораторія.

Вузькі бічні крила розплановані за галерейною схемою з вестибюлем посередині, з якого є вихід у внутрішній двір. Вікна кімнат та різноманітних служб теж виходили у внутрішній двір.

На головній повздовжній осі, яка проходила через площу ринок, передній двір “avant cour”, брамний корпус, розташовувалася парадна житлова частина резиденції – споруда палацу (рис. 1(A), 3). У його плануванні використано бароковий принцип розкреповки фасаду, коли центральну частину стін виставлено трохи вперед, а інші, навпаки, трохи заглиблено разом з усіма елементами (рис. 4). Частини, які виступають, разом із впалими частинами фасаду створюють ефект просторової ілюзії, ці три виступи на садовому фасаді підкреслено пілястрами з додатковими вікнами та оздобленим посередині фронтоном. Фасад, який виходить у дитинець, по центру підсилено колонним портиком із балконом (рис. 5, 6). Згідно з планом та перерізом бічні крила (рис. 1 (B, C), 7) і парадний корпус у східній частині (рис. 1 (A), 8) були одноповерховими будівлями, лише центральна частина мала другий поверх, розділяючи просторовий об'єм на вестибюль, із якого можна було піднятися в бібліотеку, та балкон для оркестру й балкон над портиком перед вхідними дверима.

З обох сторін чотирикутну з трохи зігнутими бічними сторонами споруду резиденції оточували додаткові економічні будівлі з внутрішніми дворами. Ліворуч знаходилися стайні для верхових та виїзних коней, праворуч – будинок кухні для найманих працівників.

Як пам'ятаємо, місце для закладення замка попередній власник гетьман Фелікс Потоцький обирав, зважаючи на природні оборонні можливості такої місцини, яка розкинулась на утворених річкою Західний Буг та притокою Солокії мочарних землях з осокою й очеретом. На цих складних землях архітекторові П'єру Ріко де Тіррегайлю належало розпланувати сад. Багаті водними ресурсами території він використовує для закладення саду, присвяченого водним стихіям. Сад мав центрально-осеве планування. Він складався з партерної частини, яка прилягала до палацу, та трьох поздовжньо-осевих басейнів, що сполучалися між собою (рис. 9).

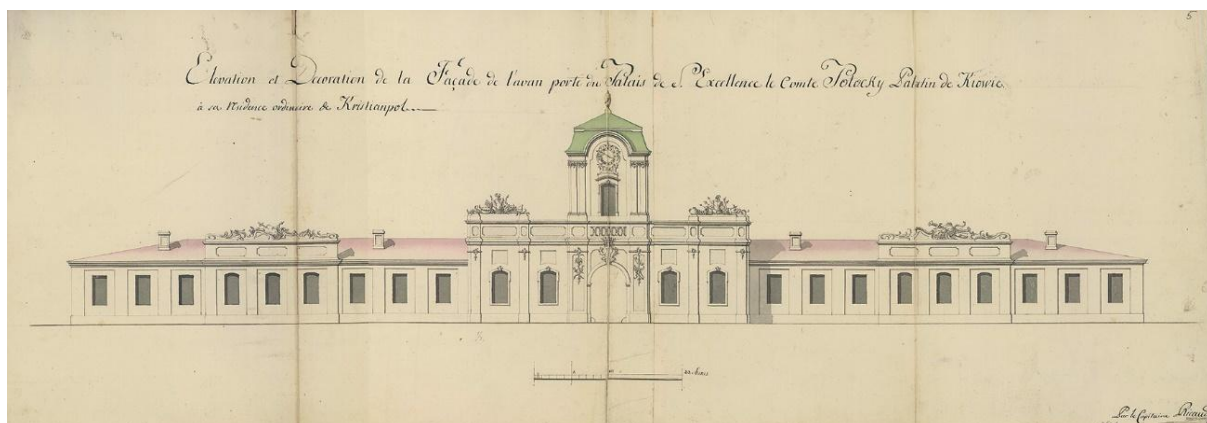

Рис. 2. Фасад палацу зі сторони в'їзних воріт у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 3

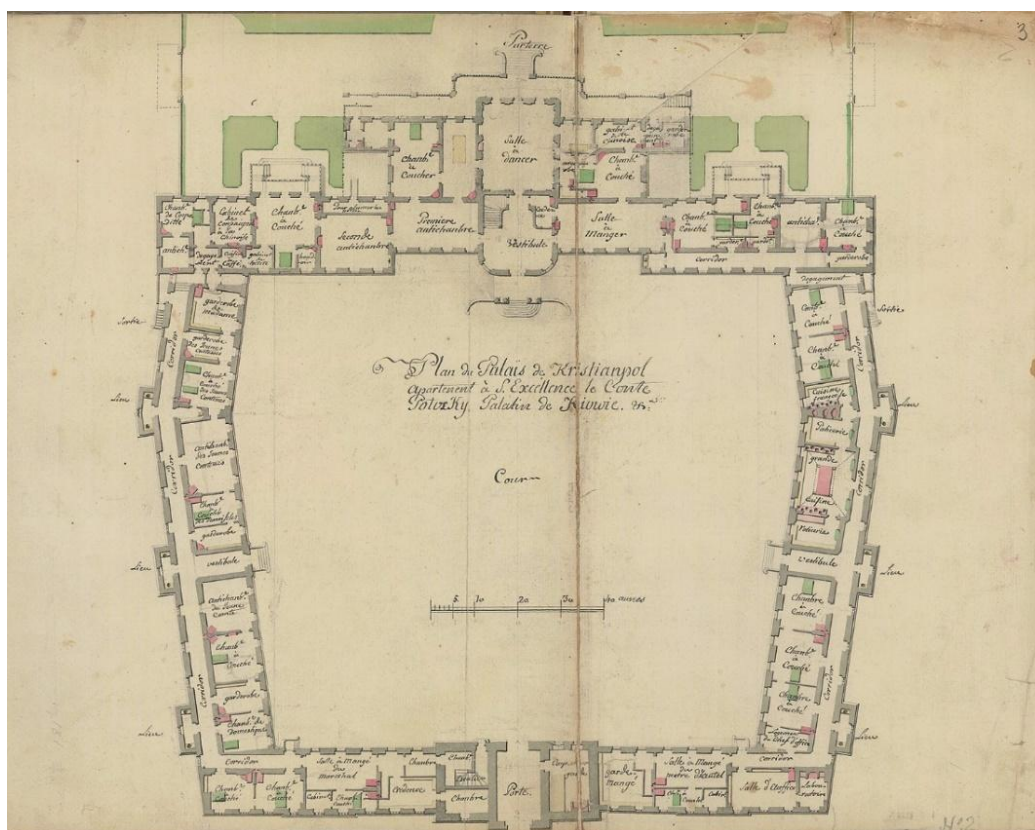

Рис. 3. План житлової частини палацу у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 2

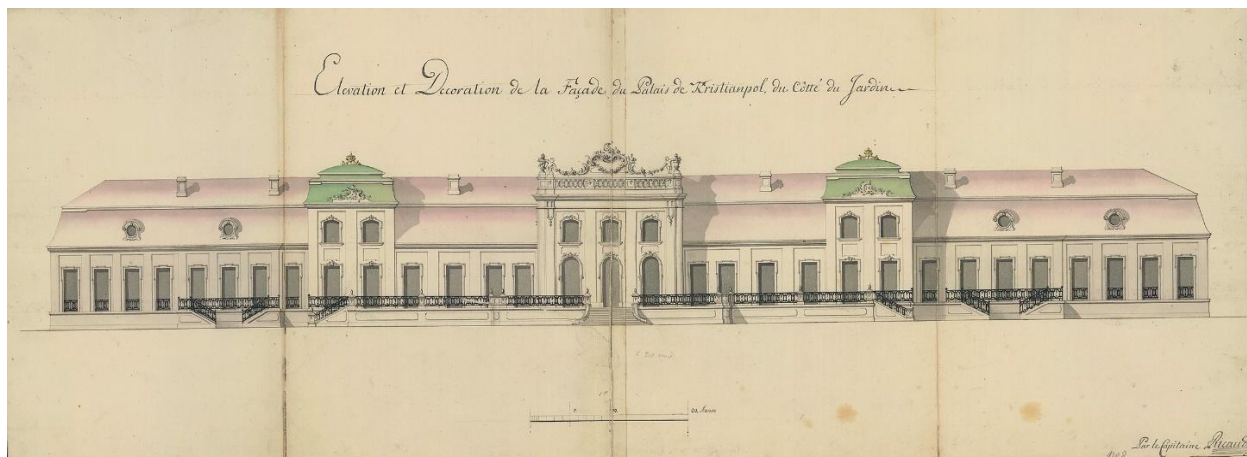

Рис. 4. Фасад зі сторони саду у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 6

Рис. 5. Фасад зі сторони дитинця у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 5

Рис. 6. Фасад зі сторони дитинця у м. Кристинопіль. Світлина, 1918 р.

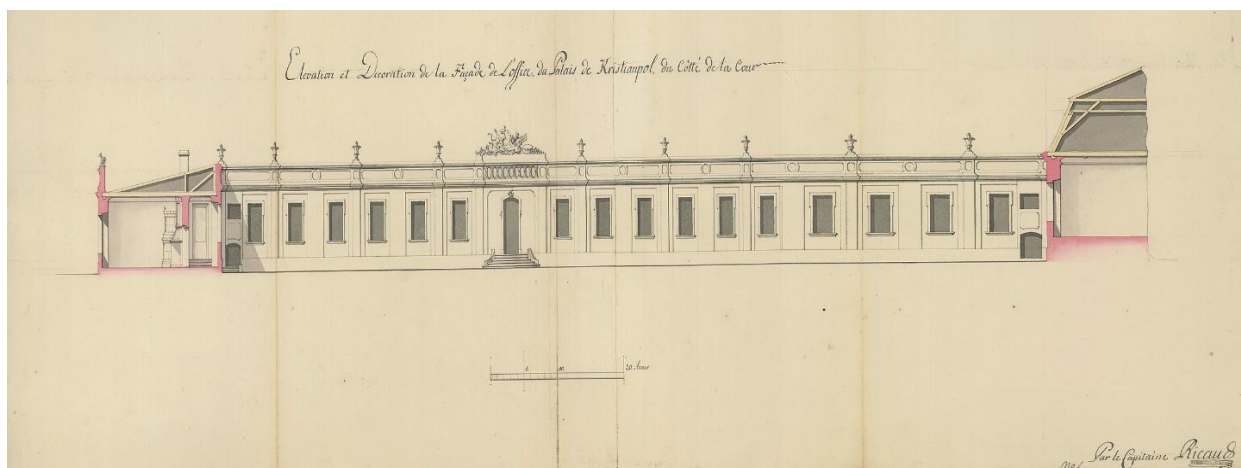

Рис. 7. Фасад офісної частини зі сторони дитинця у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тірпетаїля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 5

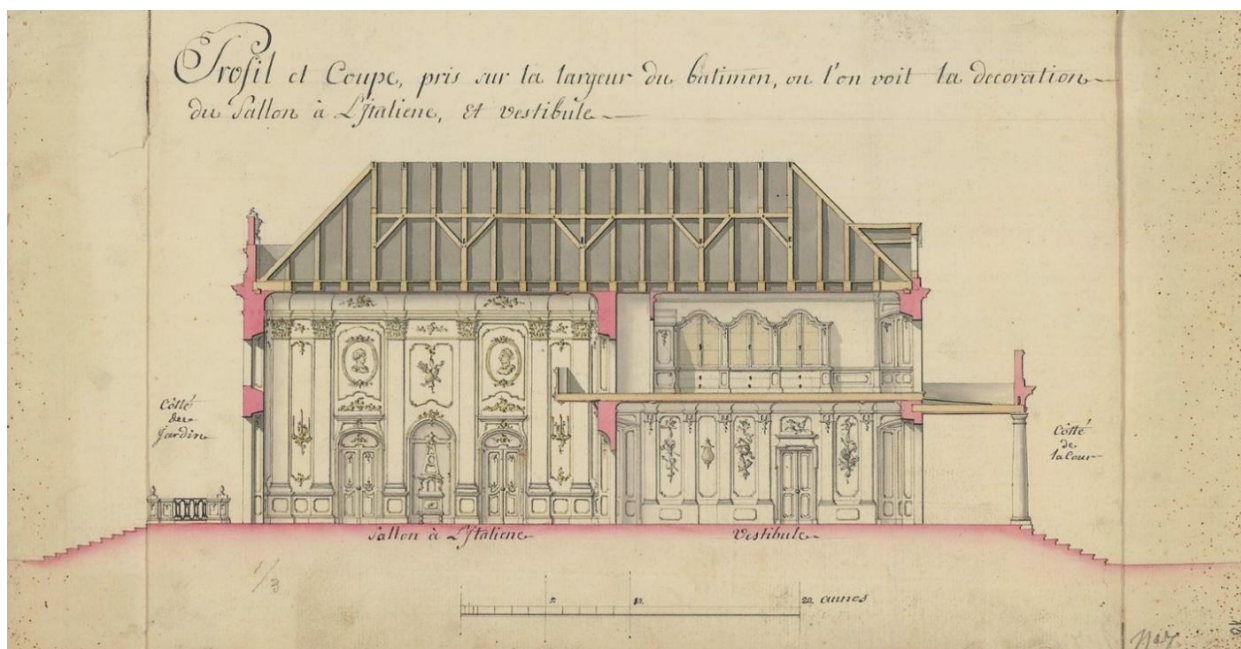

Рис. 8. Переріз житлової частини палацу по головній осі через вестибюль та італійський салон у м. Кристинопіль. за проектом П'єра Ріко де Тірпетаїля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 7

Із півдня, сходу та півночі сад оточували канали. Північний канал наповнювався природним способом водою зі сховища, яка надходила з дрібних потічків та джерел. Його проточність та відведення надлишкової води забезпечував спеціально прокладений через мочарі канал, який впадав у Західний Буг. Канал із півдня, проведений через мочарі, живився водою від річки Солокія. Позаяк сад із палацом перебував на позначці 103,13 над рівнем моря, а гирло каналу, яке відводило воду від річки Солокії з півдня, – на позначці 98,60 над рівнем моря, вода за такого відмінного значення перепаду висоти не могла текти природним способом. Отож, перед каналом, який проходив із південної сторони саду, було споруджено насосну станцію. Закінчувався канал шлюзом, який регулював рівень води, скидаючи за потреби її надлишки в річку Західний Буг. Його робота забезпечувала постачання води в прямокутний “басейн Нептуна” та функціонування штучного каскаду, розташованого в куті басейну. Канал із північної сторони живив водою інший великий асиметричний басейн, який поділявся на “басейн Марса” і “голландський басейн”. Згідно з планом із північної сторони “голландського басейну” був розташований “голландський павільйон”.

*Рис. 9. Перспектива на палац із сторони саду.
Світлина, НАС, PIC_1-U-3239-4, 1918 р.*

*Рис. 10. Перспектива на палац із сторони Західного Бугу. AT-OeStA/KA BS I WK
Fronten Polen, Krystynopol 4419, 1915–1918*

Вода з басейнів ліворуч та праворуч наповнювала центральний басейн, який складався з прямокутного басейну при партері, великого каналу і басейну овальної форми. Вода з цього басейну за потреби потрапляла в русло річки Буг, перед входом до якої було влаштовано запірну систему. У тих місцях, де басейни перетікають з одного в інший, влаштовано переходи та містки. Окрім того, було видозмінено та укріплено русло річки Буг, для того щоб зорвово щонайдалі продовжити центральну вісь, яка проходила через весь палац, партер на терасі, басейн із “великим каналом” і далі зливалась у перспективі із Західним Бугом (рис. 10).

Ліворуч від басейну з “великим каналом” розташовувався асиметричної форми “голландський басейн”, який призначався для купання. По його ліву сторону знаходилася споруда, яку

на генеральному плані позначено літерою “М” (рис. 1 (М)) як “голландський павільйон”, а на плані самої споруди подано під заголовком “купальня” (рис. 11). Це була квадратної форми одноповерхова споруда, оточена галереєю. Вона містила вестибюль, із якого сходи ліворуч вели на дах, прямо був вхід до залу, праворуч – спальня з купальною. Із залу можна увійти в передпокій та іншу кімнату й спальню з купальною. Піднявшись на дах, можна прогулюватись та оглядати сад навколо невеликого кіоску, який містився в центрі. Сходами з “голландського павільйону” можна було спустися в “голландський басейн”. Такі ж сходи влаштовано в басейні перед партерною терасою та “басейном Нептуна”.

Частину території між басейном партеру та овальним басейном уздовж “великого каналу” займав мереживний партер із фонтанами посередині. В іншій частині простору містились боскети різноманітних геометричних форм у вигляді трикутника, паралелограма та чверті кола з розміщеними вздовж каналу лавками. Прямокутні боскети з вигинами по кутах було розташовано в нішах, утворених маленьким каналом, який з’єднував “голландський басейн” із “басейном Марса” та далі з овальним басейном.

З танцювальної зали та спалень господарів, які знаходились ліворуч та праворуч, можна вийти на садову терасу. З двох сторін її огорожували дугоподібні зелені галереї, до яких нескладно було потрапити зі сторони палацу, входи до них облаштовано посередині із зовнішньої сторони. Торці галереї зі сторони басейну замикались невеличкими кам’яними павільйонами (рис. 1 (О)). Фланкування тераси партеру паралельними зеленими галереями формувало куліси, за допомогою яких поставав направлений вид із багатоплановою перспективою. На терасі було влаштовано дві пари партерів, відділені полосами самшиту. Перший, “Compartimens en Broderie”, – квадратної форми, обсаджений рабаткою. Другий партер, “Parterres de compartiment”, – прямокутної форми, з рабаткою та фонтанами посередині.

Праворуч від тераси розплановано наближений до квадрата боскет, у центральній частині якого розміщений колоподібної форми кабінет із круглим квітником, від якого відходять радіальні промені з деревами в діжках. На певних відстанях по внутрішньому периметру кабінету встановлено лавки. Праворуч у живоplotі боскета прокладено звивисту стежку для прогулянок.

Ліворуч від тераси партеру у формі Андріївського хреста із дерев у діжках – по п’ять штук у кожному ряду – сформовано боскет.

Така нетипова для стилю бароко форма боскетів говорить про впливи на творчість архітектора П'єра Ріко де Тіррегайля стилю рококо, який почав захоплювати Галичину.

Ліворуч та праворуч від тераси партеру вздовж східних фасадів економічних будівель стайні (рис. 1 (D)) та кухні (рис. 1 (E)) розміщено півкруглі берсо, які завершувалися сформованими з рослин прямокутними альтанками. У центральній частині берсо містилися зведені з каменю прямокутні павільйони (рис. 1 (I)).

Садові партери, боскети, басейни та канали оздоблено деревами в діжках. З огляду на тогочасне захоплення цитрусовими рослинами, імовірно, що це були помаранчеві або лимонні дерева, які вирощували та утримували в зимовий період в оранжереї (Рис. 1 (F)). Будівлю оранжереї розміщено в замкненому дворі ліворуч “avant cour”, де розбито квітковий партер “Et Jardin Fluriste” (рис. 1 (F)), оточений рабаткою, яка в середині переривалась скульпторами на п’єдесталах.

Палацовий садово-парковий комплекс у Кристинополі рукотворне вираження філософських знань власника і творчих задумів архітектора. Треба зазначити, що власник Кристинополя був прихильником популярної тодів таємної науки алхімічного герметизму (алхімія з астрологією та елементами кабалістики), складної багатоетапної доктрини, за якої удосконалювали не лише метали, а й найголовніше – саму людину (трансмутація). У кристинопільському саду поєдналися квінтесенція епохи бароко – розкриття “таємниць світобудови” та бажання власника продемонструвати трансмутацію людини, міць і владу, достойні короля. Для вияву цих ідей було обрано одну з чотирьох стихій – воду. Мережі каналів і басейнів були функціонально зв’язані між собою, що нагадувало алхімічну реторту. Водяні пристрої становили композиційний центр саду. Вони розташовувалися по осях і сфокусовували видові промені. Вода в кристинопільському саду

представлена у всій свої величі, “басейн Нептуна” був завдовжки 575 старопольських ліктів¹ (342,70 м), його ширина 125 старопольських ліктів (74,5 м). “Басейн Марса” був шириною 75 старопольських ліктів (44,7 м), канали в межах садового закладення мали ширину в 25 старопольських ліктів (14,9 м), довжину в 150 старопольських ліктів (89,4 м). Отже, площа водяної поверхні становила тридцять відсотків від загальної площі саду. Засобами саду відображено значну кількість таких важливих для філософів-герметистів й алхіміків знаків та символів. Геометричним фігурам, із яких складались елементи саду, було надано особливого, відомого тільки посвяченим у таємні знання значення. У кристинопольському саду канали слугували алегорією річок, басейни – алегорією морів із морським богом Нептуном і богом війни Марсом. Зорові враження доповнено слуховими враженнями шуму води, яка вибивалась із надр та спадала униз; такі враження поєднувались з інтелектуальними інтерпретаціями, пов’язаними з читанням образної алегоричної системи представлених скульптур і з їхнім розміщенням. Розташований на території саду павільйон – це не просто гарна споруда, а храм з особливим сакральним значенням, семантика якого зрозуміла тільки посвяченим. Незважаючи на наповнення саду античними язичницькими морально-філософськими ідеями, у ньому зберігався головний зміст християнського віровчення.

Наявність звіринців була неодмінним атрибутом барокового саду, оскільки у XVIII ст. полювання стає обов’язковою розвагою аристократії та дворянства. Кількість звіринців і їхні розміри залежали від заможності та суспільного статусу власника. Кристинопільська резиденція розташовувалася в межах міста, що унеможливлювало створення звіринців безпосередньо в її межах. Отож, було створено дві відокремлені паркові зони з різними програмами.

Перша паркова зона, яку на кадастровій карті 1779–1783 pp. (Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, 763–1787) позначено як звіринець “Tiergarten” (Рис. 12), розташована навпроти місцевості Новий Двір, в оточенні звивистих рукавів річки Солокія. Від палацу до нього веде дорога через дамбу в напрямку міст Великі Мости та Жовкви. Біля звіринця, на підвищенні, обабіч дороги м. Великі Мости височіє огорожена споруда, імовірно, мисливський палац або оборонна садиба. Звіринець огорожений, за формою нагадує витягнутий у напрямку захід-схід прямокутник, близько 0,42 км шириною і 1,1 км довжиною, загальною площею близько 0,46 км². Його внутрішній простір поділено огорожею на дві частини – 0,28 км² і 0,15 км², з обох сторін огорожі в північній частині розміщено невеликі кам’яні споруди. Через усю меншу частину звіринця проходить дорога, яка веде від входу до іншої частини звіринця, лише частково заходячи до неї, що дає змогу тваринам перебувати в умовах, наближених до дикої природи. Територія звіринця покрита луками та деревинною рослинністю зі струмками, які відгалужені від річки Солокія та утворюють на всій території невеличкі водойми. Якщо взяти до уваги планувальні особливості, то можна припустити, що цей звіринець швидше за все влаштовано при замку ще за часів гетьмана Фелікса Потоцького. Його використовували не для полювання, а для розведення тварин та спостереження за ними.

Друга паркова зона, яку на кадастровій карті 1779–1783 pp. (Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, Josephinische Landesaufnahme, 763–1787) (рис. 12) позначено “Gaicin” (Гайчин), розкинулась поблизу м. Кристинополя біля с. Острів у напрямку м. Белз. З огляду на те, що топонім цієї місцевості постав на основі слова “гай”, можемо міркувати, що невеликий листяний ліс, вірогідно, існував тут раніше. На його основі П’єр Ріко де Тіррегайль розпланував парк у вигляді популярної у XVIII ст. променистої композиції (рис. 13). Складається враження, що креслення було попереднім ескізом, який виконано тушшю з аквареллю в сірій кольоровій гамі. На цьому проекті зоряну композицію утворено вулицями, одна з яких проходить вертикально по центру, інші дві вулиці перетинаються у формі Андріївського хреста, утворюючи шість секторів по 60° із шістьма вулицями, які сходяться до центру. В центрі, на перехресті цих вулиць, на вертикальній осі міститься площа у формі овалу, яка переходить у верхній південній частині у ще вужчу площу. В нижній північній частині у двох секторах обіч вертикальної осьової вулиці знаходяться чотири невеличкі водойми вільної форми. На цьому плані не позначено розташування будь-яких архітектурних об’єктів.

¹ 1 старопольський (так само, як і львівський та галицький) лікоть дорівнював 0,596 м.

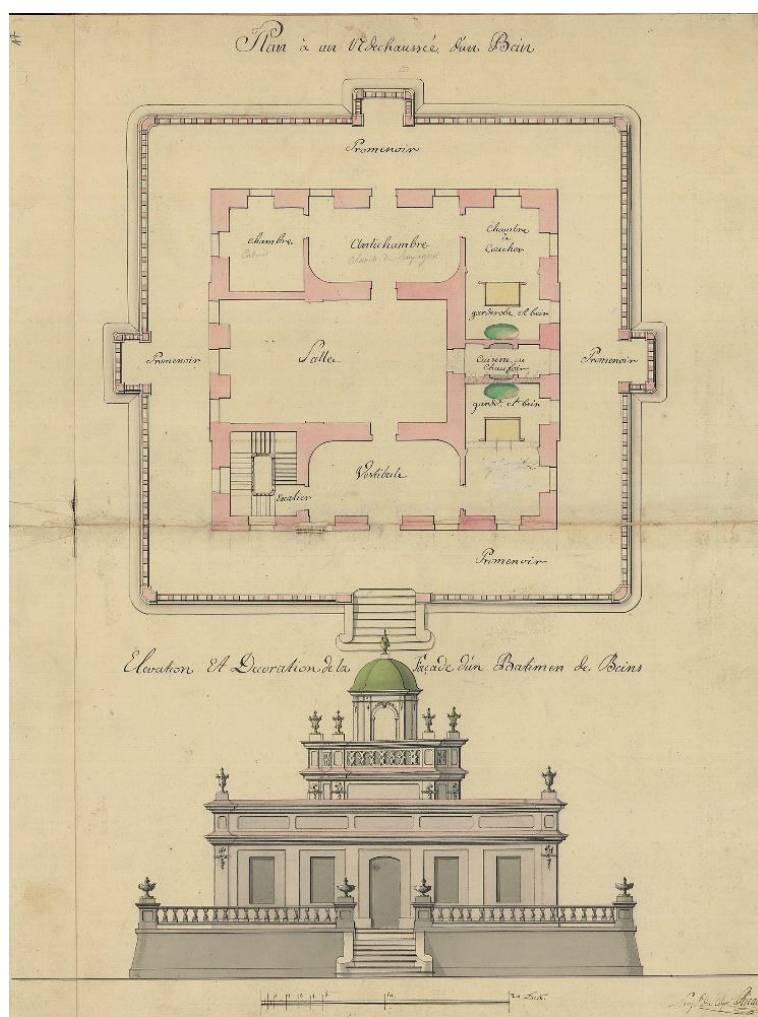

Рис. 11. Голландський павільйон у м. Кристинопіль за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 9

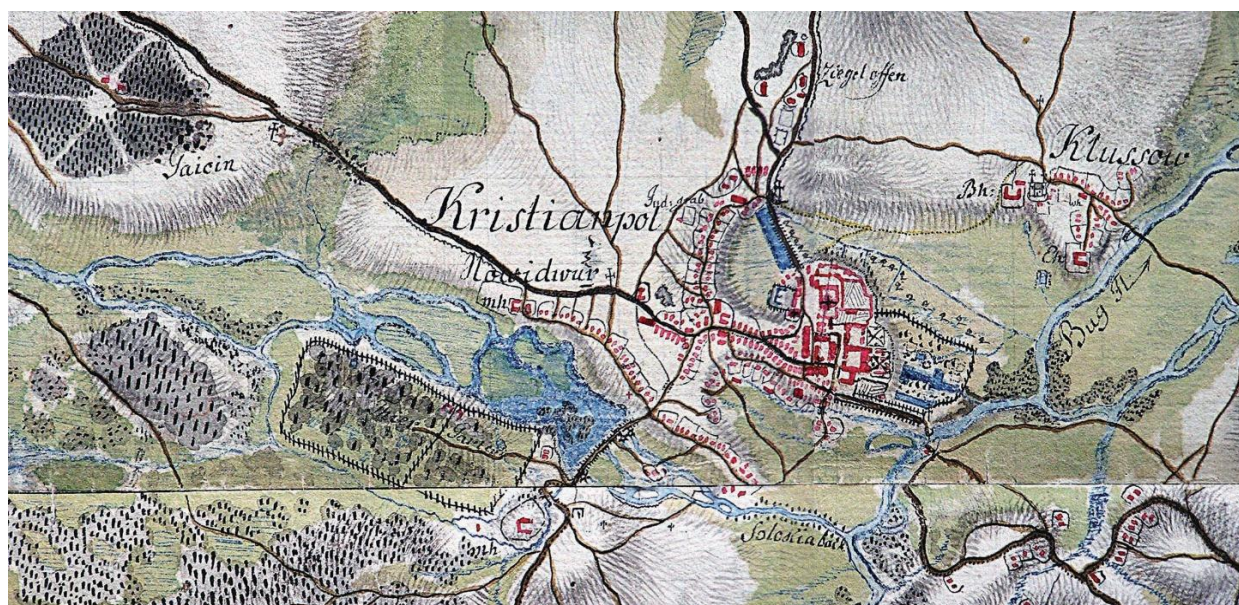

Рис. 12. Кадастрова карта 1779–1783 рр. у м. Кристинопіль. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. Josephinische Landesaufnahme, 1763–1787. – B IX a 390

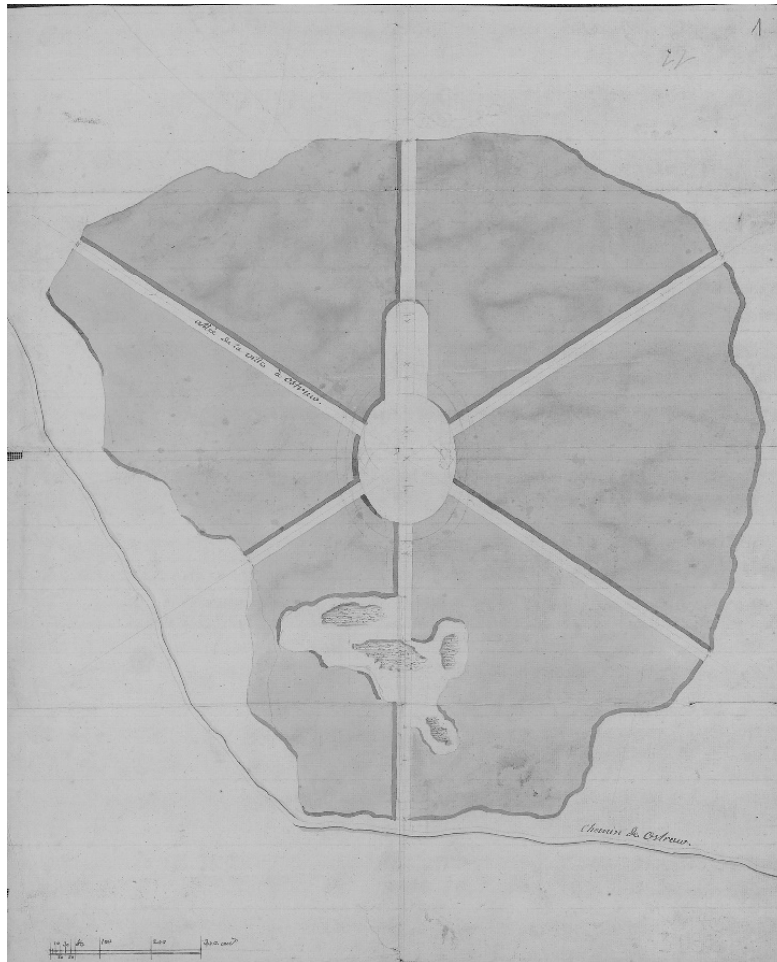

Рис. 13. Парк "Гайчин" за проектом
П'єра Ріко де Тірпетаїля

На кадастровій карті 1779–1783 pp. (Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, 763–1787) (рис. 12) цей об'єкт має відмінності. Його променисту композицію розплановано на основі горизонтальної осі, відповідно хрещаті алеї у вигляді Андріївського хреста розміщено вертикально. Центральна частина має круглу форму, де в основах двох секторів розміщено три кам'яні споруди, дві з яких огорожено. З півночі парк обведено дорогою на с. Острів, від якої відгалужується ще одна дорога, яка проходить наскрізно через парк і біля с. Острів з'єднуються з головною. Дорога до парку підходить і зі сторони с. Острів від костелу Вознесіння Найсвятішої Діви Марії і церкви св. Арх. Михаїла. На більш пізній кадастровій карті 1861–1864 pp. (Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs, Galizien und Bukowina., 1861–1864) (рис. 14) цю місцевість позначено як "Czernioszczyna", планування збережено відповідно до кадастрової карти 1779–1783 pp., лише в центральній частині відсутні кам'яні споруди.

Отож, імовірно проект П'єра Ріко де Тірпетаїля був первинним ескізом, який згодом зазнав певних видозмін. Цей парк призначено для активного відпочинку в природному середовищі, про що свідчать розваги сина Станіслава Потоцького. Молодий спадкоємець після повернення із Парижа 8 травня 1773 р. гучно відсвяткував у Кристинопільському палаці своє 21-річчя, ігноруючи траур по батьках. Того дня в костелі с. Острів одружувалось дванадцять селянських пар. Іменинник вшанував своєю присутністю селянські шлюби, вислухавши разом із двором урочисту Службу Божу. "Кожне подружжя отримало від іменинника пару волів та 100 злотих на почин, чоловіки дістали в подарунок по червоному жупану, зеленому кунтушу та по парі черевиків, а жінки – черевички, спідниці, корсети та прегарні чепці. Щедрість молодого пана так контрастувала із

пихатістю його батьків, що прості люди одразу його полюбили. Після роздачі подарунків 8000 запрошених та непроханих гостей, а також молодята поїхали на фестини до Гайчина, лісу неподалік Нового Двору. Ще за кілька днів до свята в лісі поставили альтанки, розмаїті павільйони та навіть стайні для коней на випадок негоди. У величезній польовій кухні засмажили чотирьох баранів. Щедрий пан виставив шість діжок медовухи і великий бутель горілки, а також дванадцять діжок меду. Місцева шляхта бавилася пліч-о-пліч із селянами, чого дотепер в історії м. Кристинополя не траплялось. Станіслав жбурляв гроші й тішився, як дитина, дивлячись на жадібний мурашник коло своїх ніг. Для того аби розважити пана, влаштували різноманітні конкурси з грошовими призами. На вершечку високого стовпа прив'язали пару черевиків, вбрання, шапку, пляшку вина і 100 злотих. Щоби дістати нагороду, треба було зіп'ятись нагору та власноруч відв'язати мішечок із подарунками. Дівчата стрибали наввипередки в мішках, і переможницею цих перегонів вважали ту, якій вдавалося відв'язати приз зубами” (Czernecki, 1939).

До альбому планів, які розробив П'єр Ріко де Тіррегайль для Кристинопільської резиденції і які зберігаються в Краківському архіві, входить план люстхаусу (рис. 15), який не зазначено на генеральному плані. Ймовірно, що ця споруда могла бути розміщена в парку Гайчин. За архітектонікою вона схожа до “голландського павільйону” – купальні. Це прямокутна, хрещато розпланована споруда, у вигляді великого павільйону з пероном, який по периметру прикрашено балюстрадою з кам'яними вазами та із входами з чотирьох сторін. На повздовжній осі по центру міститься італійська зала, на поперечній осі ліворуч та праворуч розташовані кімнати передпокоїв, із яких можна увійти до спальень, розміщених у кутах будівлі. Кожна спальня має відокремлену гардеробну з окремим виходом та кабінет.

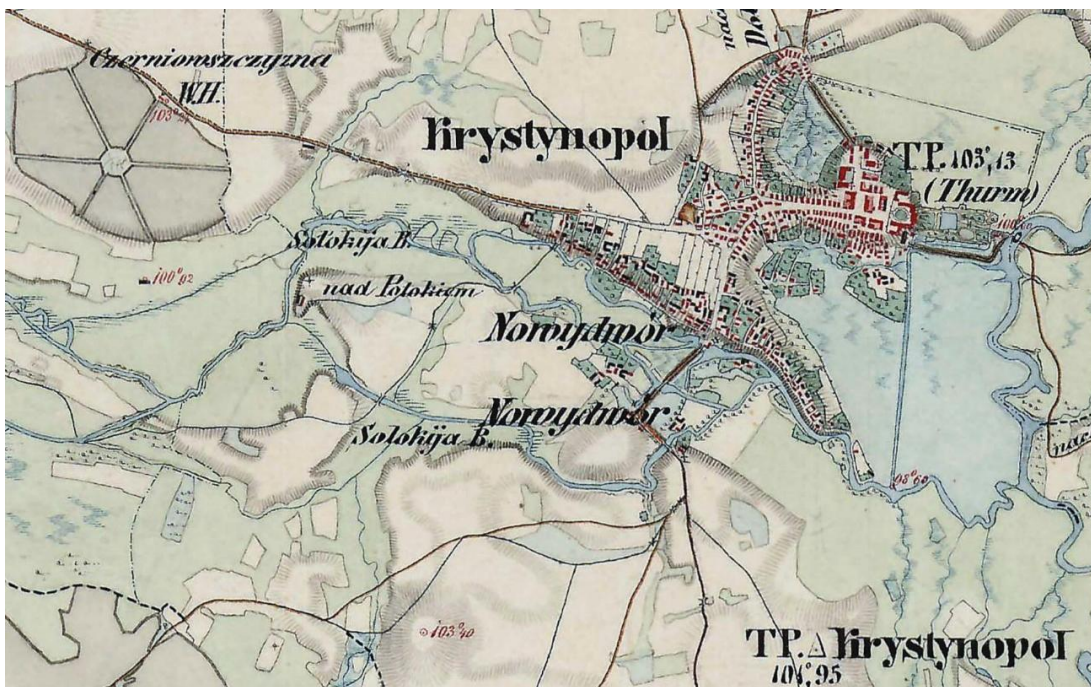

Рис. 14. Кадастрова карта 1861–1864 рр. у м. Кристинопіль *Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. Galizien und Bukowina. Franziszeische Landesaufnahme, 1861–1864. – B IX a 387*

Місцем відпочинку власника від галасливого, сповненого розкошів та розваг кристинопільського життя слугував палац “Côté de la Cour” у с. Переспа (рис. 16). Авторство цього проекту теж приписують П'єрові Ріку де Тіррегайлю. Це одноповерховий палац, з похилим дахом, конструкція його скату складається з двох частин – верхньої, похилої, і нижньої, більш крутої. У цьому більш об'ємному горіщі – мансардному поверсі влаштовано приміщення з вікнами. До палацу можна було увійти з головного входу і з протилежної сторони фасаду. Піднявшись трьома

сходинами, відвідувач потрапляв до вестибюля, де було розміщено сходи на другий поверх, праворуч розташувалась їдальня “Salla á Manger” з виходом у буфет “Buffet”, який мав вхід ще й із двору праворуч. Ліворуч від вестибюля містився вхід до передпокою “Antichambre”, з якого облаштовано вхід у спальню – з виходом у гардеробну, далі в кабінет “Gabinet de Compaignie”. Кабінет мав окремий вхід із двору. План мансардного поверху не зображено (рис. 17, 18).

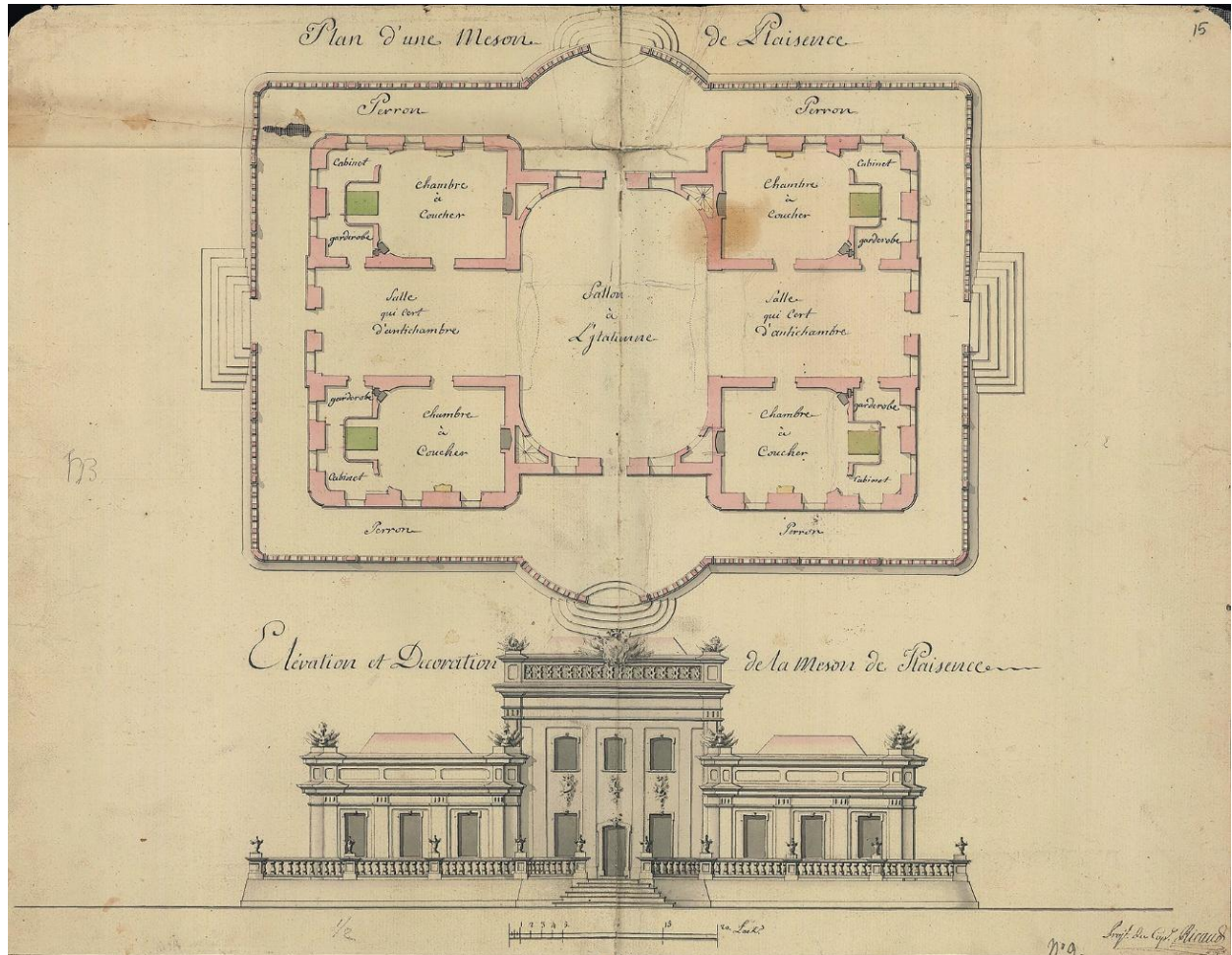

Рис. 15. План лютхаусу у м. Кристинопіль
за проектом П'єра Ріко де Тіппетайля.
Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum
Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 8

Відповідно до кадастрової карти 1779–1783 рр. (рис. 19) у с. Переспа за межами села на відстані близько одного кілометра розкинулися три окремо розміщені огорожені території з комплексом споруд. На пагорбі височів замок, оточений оборонними мурами у вигляді чотирикутника з бастіонами, у дитинці якого був розташований палац із двома кам'яними спорудами. Замок оточували ліси, у них брала свій початок річка Острув, із якої біля північно-східної оборонної стіни замка влаштовано водойму із садом та кам'яною спорудою. Площа цього садового закладення становила близько 0,05 м² і була обведена огорожею.

Навпроти південно-східної стіни замка облаштовано площу у формі квадрата, у її центральній частині встановлено хрест. До площі прилягала ще одна огорожена ділянка із садом, загальною площею 0,07 м². Уздовж її бічних сторін розміщено кам'яні споруди. Навпроти розкинулась ще одна огорожена ділянка із садом, загальною площею 0,09 м², яка зі сторони с. Зубків ішла вздовж лісу Рутки (Rutky) та підходила до північно-західного оборонного муру замка. На території цієї ділянки, окрім двох окремих кам'яних споруд, зображено кам'яну споруду із замкненим внутрішнім двором.

Палацовий садово-парковий комплекс у м. Кристинополі, який спроектував і побудував П'єр Ріко де Тіррегайль для київського воєводи Францішека Потоцького, став справжньою архітектурною перлиною свого часу. За розмахом і багатством резиденція була гідна самого короля, рукотворна пісня в камені, і кожне слово цієї пісні було на честь київського воєводи.

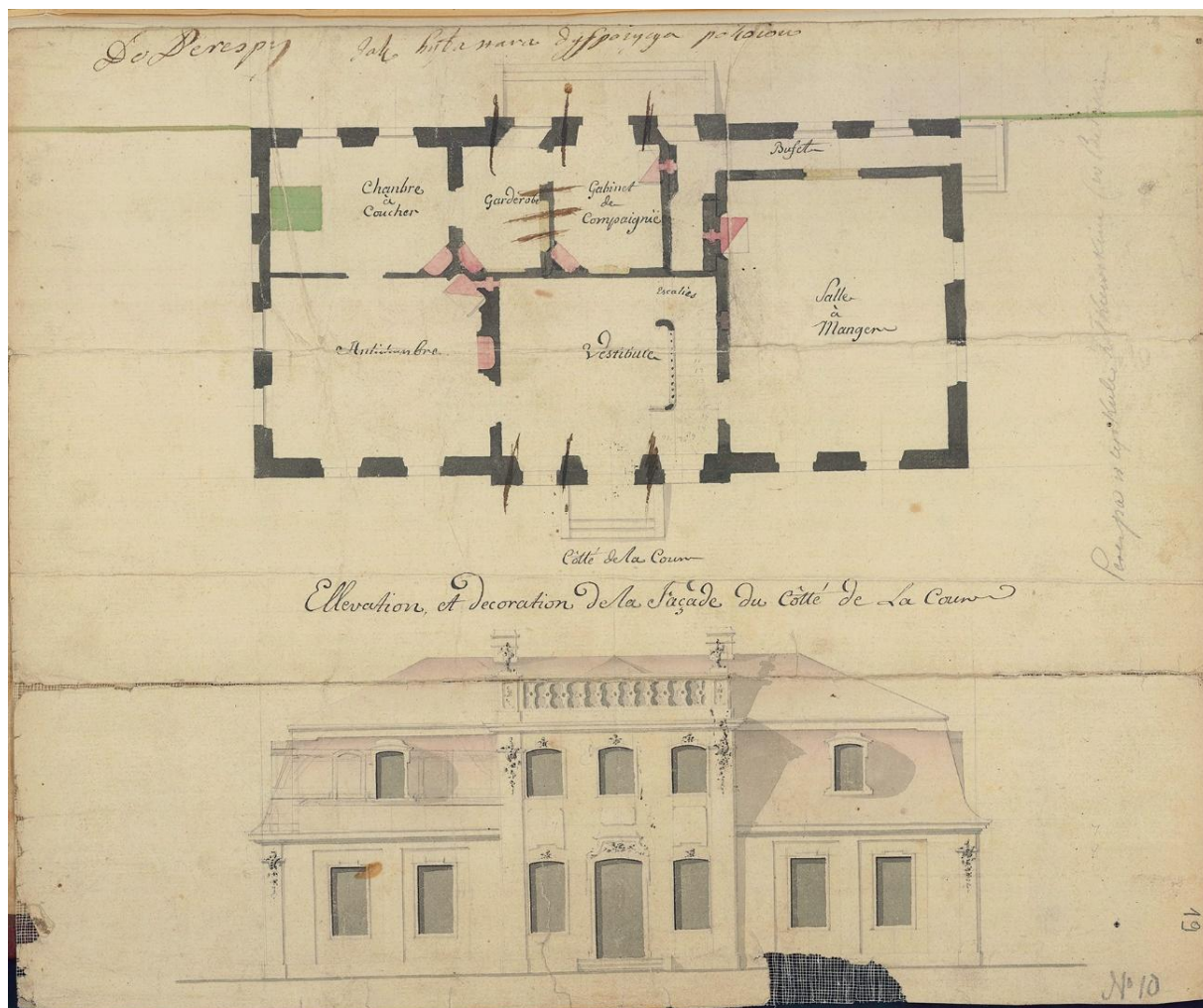

Рис. 16. План і фасад палацу "Côté de la Cour" у с. Переспа біля м. Кристинополі за проектом П'єра Ріко де Тіррегайля. Національний архів м. Краків. 29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic. Sign. 3137. S. 10

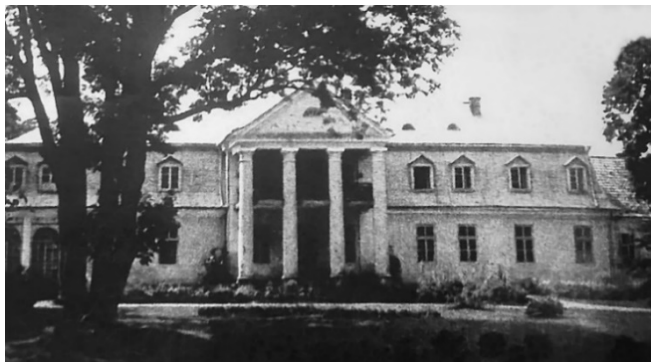

Рис. 17. Палац у с. Переспа. Після перебудови. Світлина, 1939 р.

Рис. 18. Палац у с. Переспа, зі сторони саду. Світлина, 1915 р.

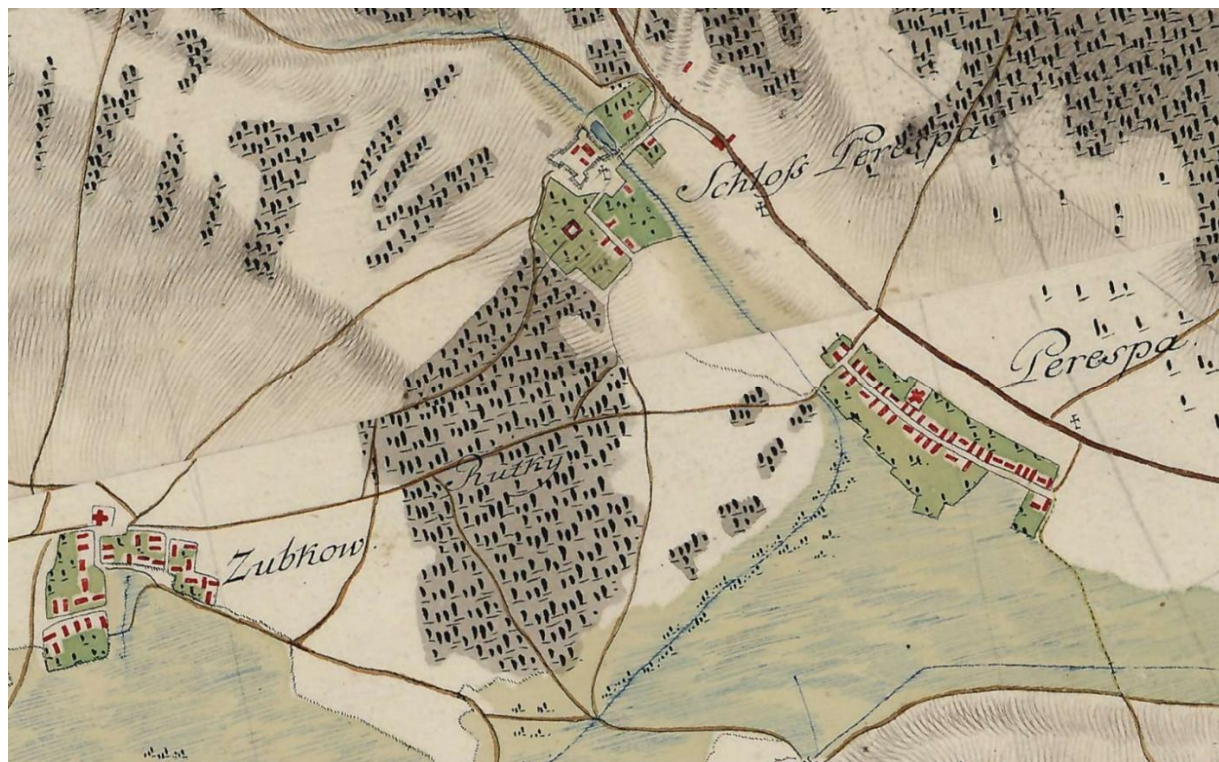

Рис. 19. Замок у с. Переспа на Josephinische Landesaufnahme, 1763–1787. – В IX а 390.
Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien

Бібліографія

- Aftanazy, R. (1995). *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* (T. VI). Warszawa.
- Archiwum Narodowe. (без дати). Plan pałacu Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu oraz pałacyku w Perespie. *Archiwum Potockich w Krzeszowic*, 3137. 29/635/0/14/3137. Krakow.
- Bogdanowski, J. (2000). *Polskie ogrody ozdobne*. Warszawa: Arkady.
- Ciolek, G. (1978). *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady.
- Czernecki, J. (1939). *Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol*. Kraków.
- Kowalczyk, J. (1988). *Pierre Ricaud de Tirregaille – architekt ogrodów i pałaców* (T. 33). Kwartalnik Architektury i Urbanistyki.
- Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (1763–1787). *Josephinische Landesaufnahme. IX, a390*. Wien.
- Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (1861–1864). *Galizien und Bukowina. Franziszeische Landesaufnahme, IX (a 387)*. Wien.
- Majdecki, L. (2008.). *Historia Ogrodów* (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Mańkowski, T. (1948). *Architekt – Pierre Ricaud de Tirregaille*. Wrocław.
- Przyboś, A. (1983). *Potocki Feliks (Felicjan, Szczęsny) Kazimierz h. Pilawa (zm. 1702)* (11 вид., Т. XXVII). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Świeykowski E. (1907–1912). *Plany zamku Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu nad Bugiem w powiecie Sokalskim // Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* (T. 8). Warszawa.
- Wątroba, P. (2000). Pierre’a Ricauda de Tirregaille’a nieznany plan założenia pałacowo-parkowego księżnej Eleonory Michałowej Czartoryskiej w Wołczyńce // *Ikonotheka. Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego*(14), 35–48.
- Achiwum Karmelitów Bosych. (без дати). 322,323.
- Центральний державний історичний архів у Києві. (без дати). Ф. 49. п. 1, 2127.

References

- Aftanazy, R. (1995). *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* (T. VI). Warszawa.
- Archiwum Narodowe. (bez daty). Plan pałacu Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu oraz pałacyku w Perespie. Archiwum Potockich w Krzeszowie, 3137. 29/635/0/14/3137. Krakow.
- Bogdanowski, J. (2000). *Polskie ogrody ozdobne*. Warszawa: Arkady.
- Ciołek, G. (1978). *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady.
- Czernecki, J. (1939). *Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol*. Kraków.
- Kowalczyk, J. (1988). Pierre Ricaud de Tirregaille – architekt ogrodów i pałaców (T. 33). *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*.
- Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (1763–1787). *Josephinische Landesaufnahme*. IX, a390. Wien.
- Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (1861–1864). *Galizien und Bukowina. Franziszeische Landesaufnahme*, IX (a 387). Wien.
- Majdecki, L. (2008.). *Historia Ogrodów* (T. 1). Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Mańkowski, T. (1948). *Architekt – Pierre Ricaud de Tirregaille*. Wrocław.
- Przyboś, A. (1983). *Potocki Feliks (Felicjan, Szczęsny) Kazimierz h. Pilawa (zm. 1702) (11 vy'd., T. XXVII)*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Świeykowski, E. (1907–1912). *Plany zamku Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu nad Bugiem w powiecie Sokalskim // Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* (T. 8). Warszawa.
- Wątroba, P. (2000). Pierre'a Ricauda de Tirregaille'a nieznan plan założenia pałacowo-parkowego księżnej Eleonory Michałowej Czartoryskiej w Wołczynie // *Ikonotheka. Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego*(14), 35–48.
- Achiwum Karmelitów Bosych. (bez daty). 322,323.
- Central'ny'j derzhavny'j istory'chny'j arxiv u Ky'yevi. (bez daty). F. 49. p. 1, 2127.

V. Taras

Senior scientist, Ethnology Institute of NAS of Ukraine, Lviv
vikitaras@yahoo.com
orcid: 0000-0002-9144-8331

THE PALACE GARDEN COMPLEX BY THE PROJECT OF ARCHITECT PIERRE RICO DE TIRREGAILE IN KRISTINOPOL

© Taras V., 2019

The garden-park complex in the city of Krystynopol under the project of Pierre Rico de Tirregaille.

The research of garden-park complex at the palace of Salezy Franciszek Potocki by architect Pierre Rico de Tirregaille in Krystynopol (from 1951 – Chervonograd) is selective and incomplete. The origin of the residence is the castle in Krystynopol established by Felix Potocki on the land yard, on the distance of twelve kilometers from Sokal, was in remote, hard-to-reach areas surrounded by swamps where rivers Western Bug and Solokiya merge.

To date are not known manuscripts or graphic information about its original appearance. With the changing of political situation the castle in Krystynopol, like many other buildings of this type, gradually lost its defensive significance, became an ordinary magnate residence. Francis becomes the sole owner (Didych) of Kristinopol after death of his father. With two marriages Franciszek Salezy Potocki was the richest representative of the whole family Potocki and the richest magnate in Poland. Voivod Potocki had more authority than the King, throughout the life Francis Salezy Potocki was called “small king of Rus”. The voivod was planning on getting a real crown. Ambitious plans of Salezy Francis Potocki needed decent “future king” residence. The architect Pierre de Tirregaille Rico (Pierre Ricaud de Tirregaille), the French military engineer helped him to make a reconstruction of the family cell who drafted the palace and garden and oversaw the construction for six years from 1756 to 1762. The project is kept in the National Archives of the

city of Krakow in the collection “29/635/0 Archiwum Potockich z Krzeszowic, Sign. 3137. The project consists of the performed colored ink and watercolor master plan, of the palace garden plan, residential part of the palace facade, of the side entrance gate, side facade yard, facade of the office of the party stronghold, the facade on the part of the garden section, of the residential palace in the main axis through the lobby and an Italian interior (Ballroom) plan and facade garden bathing pavilion (Dutch) plan and the facade of the pavilion pleasure “Iusthaus” plan and facade of the Perespa palace in progress and plan of Haychyn park. The article is based on these and other archival documents, analyzed composition and landscape-planning, functional, semantic solution of garden-park laying in a palace in the city of Krystynopol by the project of architect Pierre Rico de Tierregaila.

The type of palace complex in Krystynopol repeats many Baroque residences that lie on one of the axes composite city in east-west direction, forming a single unit with the city. The complex of palace buildings appears as elongated in the north-south rectangle that split roughly into two parts. The first is directly adjacent to the market square and was formed from three separate households. Middle – front yard “avant cour”, in which the carriages stopped from the market square, on the left – Flower Garden “Et Jardin Fluriste” of building a greenhouse, the right – and storage shed for storing. Further, the center housed the main body residences laid out around a symmetrical quadrangle with slightly curved sides, in the central part of which was formed a closed yard “cour d’honneur”. The main building of the residence consisted of gate body, from which the two sides pulling side wings are connected to the main building of the palace. On the main longitudinal axis that runs through the area of market front yard “avant cour” gate building, located residential front door of the residence – the building of the palace.

The architect Pierre de Tirregaille established a garden on the land of swamps, where rivers Western Bug and Solokiya merge, dedicated to the water element. The Garden had Central axis planning. It consisted of a parterre of which is adjacent to the palace and three longitudinal axial basins combined together. From the south, east and north garden surrounded by canals. Network channels and pools are functionally linked, resembling the alchemical retort, as the owner was a fan of alchemical hermetyzm. The palace complex consisted of two menagerie and a recreation palace in the village Perespa. Resting place of the owner full of luxury and entertainment life in Krystynopol served as a small palace “Côté de la Cour”.

The authorship of this project is also attributed to Pierre de Tirregaille Rico. Consequently, the palace and park complex in Krystynopol was a real architectural pearl of its time.

The architect Pierre de Tirregaille established a garden on the land of swamps, where rivers Western Bug and Solokiya merge, dedicated to the water element. The Garden had Central axis planning. It consisted of a parterre of which is adjacent to the palace and three longitudinal axial basins combined together. From the south, east and north garden surrounded by canals. Network channels and pools are functionally linked, resembling the alchemical retort, as the owner was a fan of alchemical hermetyzm. The palace complex consisted of two menagerie and a recreation palace in the village Perespa. Resting place of the owner full of luxury and entertainment life in Krystynopol served as a small palace “Côté de la Cour”. The authorship of this project is also attributed to Pierre de Tirregaille Rico. Consequently, the palace and park complex in Krystynopol was a real architectural pearl of its time.

Key words: garden, park, baroque, Krystynopol, Pierre Ricaud de Tirregaille.